

Tisztelt Részvevők!

Panelünk címe szerint arról kellene beszélnünk, hogyan vannak jelen a nők a politikában.

Mindannyian tudjuk azonban, hogy a cím eufemizmusa más kérdést takar, s valójában arról fogunk beszélni, hogy miért nincsenek nők a magyar politikában, legalábbis miért nincsenek jelen kellő számban. Mivel magyarázható a nők távolmaradása a politikai élettől; s mi az oka annak, hogy a rendszerváltozás után 17 évvel még mindig alig jelennek meg a női témák és a női érdekek a magyar politikai diskurzusban. Mi történt – vagy mi nem történt – nálunk az elmúlt 17-18 évben, ami miatt ezek a témák és érdekek nem jelentek, nem jelenhettek meg?

De talán még ez sem az igazi kérdés – szerintem inkább az, hogy mindezt miért nem igényli az 5 millió magyar nő, közülük vagy 3,5 millió felnőtt választópolgár. Miért nem szempont a társadalmi nem – a *gender* – a népképviselőket megvalósítani hivatott parlament összetételében? Miért nem követelik a nők azt, hogy a magyar politikai közbeszédnek részei legyenek az őket nőként érintő társadalmi, gazdasági, kulturális és akár személyes problémák is? És ha egyszer valakik végre felvetik pl. a nők parlamenti arányának kérdését, miért a nők lesznek a lehangosabb ellenzői a női kvótának – már rögtön a családok szétesésének rémképét idézve, és utalva arra, hogy az „igazi” nők, a „nőies” nők bizony nem is fognak sosem politikába keveredni ... Miért félnek jobban a parlamentbe esetleg bejutó „dísznőktől”, mint az ott jelenleg jókora többségben ülő férfiktól – úgy is mondhatnánk: a „születésük jogán” kapott privilégiumaikat élvező, vagy éppen „pozitívan diszkriminált” „díszférpektől”?

A női kvóta kérdése valójában néhány egészen egyszerű másik kérdésre fordítható: hol a nő helye a magyar társadalomban? Jó-e ez nekünk? (Mármint hogy ebből a szempontból nálunk inkább a keleti modell érvényesül, mint a nyugati? Hogy a magyar mentalitás jobban hasonlít, mondjuk, az ázsiaira, mint a németre vagy a svédre?) Kell-e tenni azért, hogy a „természetesnek” tartott női hely vagy tér ne különüljön el ilyen markánsan a „természetesnek” tartott férfi tértől?

Azt gondolom, hogy a magyar társadalom azért kevésbé megosztott a női kérdések terén, mint bármi más tekintetben, mert a női esélyeket szűkre szabó, paternalista államszocialista szemlélet

valójában – és gyakran a látszat ellenére – szerves folytatása volt a II. világháború előtti patriarchális mentalitásnak. Ha Nyugat-Európa már a múlt század első felében is más életlehetőségeket nyújtott a nőknek, mint ugyanebben az időben Kelet-Európa (és Kelet-Közép-Európa), akkor a nemek társadalmi lehetőségei közti különbségek csak nőttek az államszocializmus 45 éve alatt. Például a nők körében is nagymértékben érvényesített teljes foglalkoztatás bizony csak nyugati barátaink szemében tűnt komoly eredménynek: mi tudtuk, hogy a nők nem aknázták ki a képességeiket, hogy alulteljesítettek, mert a család alapvetően továbbra is az elsődleges szférájuk maradt. Vagy vegyük az abortusz példáját: a szinte korlátlan (és a társadalombiztosítás által fizetett) abortusz szintén csak Nyugatról látszott eredménynek: mi tudtuk, hogy valódi oka a széleskörű tudatlanság szexuális kérdésekben, továbbá a női testtudat és a női önértékelés teljes hiánya. Az államszocialista évek egyfajta függőségi mentalitást alakítottak ki bennünk: függünk a „hatóságoktól” vagy a munkahelyi párttitkártól, ha útlevelet „kértünk”, ha tanácsi lakást „kaptunk”, ha autóra fizettünk be, ha ösztöndíjra pályáztunk. A totális rendszer mindannyiunkat kiszolgáltatottá tett – ehhez képest az, hogy a nők még másként is kiszolgáltatottak voltak (mert alacsonyabb beosztásokban dolgoztak, kevésbé kvalifikáltak voltak [1990-ben a magyar nők 6,1%-a rendelkezett felsőfokú képzettséggel], alacsonyabb fizetést kaptak, az alkalmazási piramis alsó szintjeit foglalták el, továbbá valószínűleg hierarchikus párhuzamos kapcsolatban éltek, férjüktől is függtek, abortuszra jártak, végezték a háztartással kapcsolatos teendőket) – úgy gondolhattuk, ez eltörpül az egyéb „nagy” problémák mellett.

Az államszocialista évtizedek tehát nemigen változtattak a 45 előttről örökölt patriarchális szemléleten. Ráadásul a keleti blokkban elmaradtak a nyugati társadalmakat megrengető polgárjogi mozgalmak, melyek nyugaton alapvető mentalitásbeli változásokat hoztak. Persze ott sem tűnt el egyik napról a másikra a rasszizmus és a szexizmus, de legalább néhány nézetről kiderült, hogy szalonképtelen, melyeket jobb társaságban nem illik hangoztatni.

Ma a legnagyobb problémát éppen abban látom, hogy a nők társadalmi helyének, szerepének megítélése lényegében nem változott évtizedeken át: sem a hatvanas években (amikor a polgárjogi mozgalmak tőlünk nyugatra sok mindent megváltoztattak), sem a rendszerváltozás után. Pedig akkoriban sokan reménykedtünk, hogy majd most gyorsan mindent bepótolunk, s a rendszerváltozás lendületében ezek mentalitások is változhatnak. De be kell látnunk, hogy tévedtünk. A rendszerváltozás valójában nem hozott szemléletváltást. (Igaz, már az is eredmény, hogy a humán és a társadalomtudományok diszciplínái között jelen vannak a feminizmus különböző elméletei és irányzatai.) Nálunk nem arról volt szó, amit például az Amerikai Forradalomról írnak a történészek: hogy a politikai események mintegy utánamentek a már széles körben elfogadott nagy ideáknak, és valójában csak intézményesítették a már uralkodó eszméket. Nálunk nem mondható el,

hogy a nemzet immár nem tűrte tovább a totális rendszer nagypolitikai és hétköznapi megnyilvánulásait, s hagyta, hogy a politika megvalósítsa régóta dédelgetett szabadságeszméit. Nálunk ráadásul a nemzeti és az egyéni politikai szabadságjogok követelése nem tevődött át a magánszférára. A nők valahogy nem tartották sértőnek a függést és a kiszolgáltatottságot – vagy az előítéleteket, a ma már egyre több ember által szexistának tartott nézeteket. Pedig – és ez nemcsak a nőkkel kapcsolatban hangsúlyozandó – egy társadalmat leginkább azok az eszmék jellemeznek, melyeket magától értetődőeknek tart, melyeket meg sem kérdőjelez, inkább egy-egy vállrándítással „természetesen” létezőknek fogad el.

Engedjék meg, hogy néhány példát említsek.

Elsőként a korábban már érintett „külön szférák” kérdését, melyet én a legnagyobb problémának tartok. Hogy a publikus szféra, ezen belül pedig a politikai közélet alapvetően a férfiaké, a család pedig alapvetően női tér – azt hiszem, ez olyan álláspont, melyet Magyarországon sokkal többen tekintenek magától értetődőnek, mint tőlünk nyugatra bárhol. Annak ellenére van ez így, hogy nálunk a diplomások fele nő és hogy igen magas a női foglalkoztatottság aránya. Mégis, a társadalom a privát szférában jelöli meg a nő úgymond „természetes” közeget – divatos szóval élve: itt „naturalizálja” a nőt –, s még mindig anakronizmusnak tartja (és nem is nagyon szereti) a közszférában működő, ott láthatóan és aktívan megnyilvánuló nőket – azt, aki például beszél egy pulpitusról vagy aki sokakat érintő döntéseket hoz. Érdekes módon – és persze ez is a patriarchális szemléletből következik – amint a magánszféra közszférává válik, azt jellemzően férfiak foglalják el. Erre a legjobb példa a konyha, amely jellemzően a női terek egyike, de ha pl. a televízió révén publikussá nyílik, akkor már a szakács szinte minden esetben férfi lesz. (Ha viszont a szférák kevésbé különülnek el, akkor nemcsak a publikus terekben lesz több nő, hanem a privát szférában, pl. gyermekek mellett is nagyobb lesz a férfiak jelenléte – amely utóbbit valószínűleg sokan legalább akkora fenyegetésként élik meg, mint az előbbit.)

A külön szférák kérdése persze számos egyéb kérdéskörrel kapcsolatos. Most csak kettőt említek: a biológiai diskurzus és a nő tárgyiasításának problémakörét.

Az az érvelés, mely a női szférát az otthonban/családban rögzíti, többek között a biológiai – és esszencialista – diskurzus állításait idézi. Például a következőket: Mi lesz a családdal, ha az megszűnik a nők tere lenni? A nőké, akik a nőiesség, az anyaság „természetes” és „lényegi” hordozói. Ki fog majd gyerekeket szülni és ki fogja őket fölnevelni, biztosítva számukra az egészséges családi környezetet? A magyar népesség már így is fogy – mi lesz akkor, ha a nők még kevésbé akarnak „nők” lenni? – Mindannyiunk számára ismerősek ezek a megfogalmazások, melyek egyrészt a biológiai különbség túldimenzionálásán alapulnak (nem véve figyelembe azt, hogy már a biológiai különbségek döntő többsége is társadalmi), másrészt elsősorban (vagy

kizárólag) nők felelősségévé teszik a gyermekvállalást. Pedig valójában az a helyzet, hogy Magyarországon éppen a normaként felmutatott hagyományos családmódel keretei között születik a kevesebb gyermek (ezen kellene elgondolkodnunk: miért nem működik ez a modell), s a nyugati országokban éppen ott születik több gyermek, ahol a női és a férfi szférák nem különülnek el ilyen markánsan, ahol a gyermekek mellett az apa nagyobb szerepet vállal, s ahol nem több évig maradnak otthon az anyák kisgyermekükkel.

A külön szférák által felvetett másik problémakör—mint említettem – a nő tárgyként történő rögzítésével kapcsolatos. Mit is értek ez alatt? Röviden úgy fogalmazhatunk, hogy a társadalom úgy is különbséget tesz férfi és nő között, hogy a férfit alanyi helyzetbe helyezi, a nőt pedig tárgyiba. A férfié a semleges vagy egyetemes alanyi nézőpont: ő az, aki lát; ő az, aki beszél; ő az, aki cselekszik: sőt, aki ágensként alakítja a körülötte levő eseményeket és helyzeteket. Ezzel szemben a nő úgy mond „természetes” helye – mind a nyelvben, mind a társadalomban – a tárgyé: őt nézik (míg ő maga nem néz), őhozzá, őhelyette vagy az ő nevében beszélnek (akár a parlamentben) (míg ő maga nem beszél), s felé irányulnak a cselekedetek, melyeknek ő nem ágense, hanem „páciense”.

Azt mondhatjuk, tehát, hogy a nő nem alanya saját mondatának. Ezzel kapcsolatban hadd' említsek egy személyes példát. Sándor Klára nemrég idézte fel majd' 20 éves élményét, amikor 1989-ben a szegedi egyetemisták sztrájkja idején én azt kérdeztem az Auditórium Maximumban összegyűltektől: miért van az, hogy míg a Bölcsészkar 80%-át lányok teszik ki, addig a sztrájkbizottság kizárólag fiúkból áll. Akkor nem is nagyon értette, ez miért – milyen szemlélet szerint – fontos, de különös módon azóta is jól emlékszik magára a helyzetre.

Kicsiben persze ez a történet is a női kvóta kérdését veti fel, valamint a nő alanyiságának – szubjektum-voltának – a kérdését: miért más beszél, lát, cselekszik helyette, az ő nevében? S mit lehetne tenni azért, hogy a nő önmagáért beszélhessen, azaz hogy saját mondata alanya lehessen?

A nőnek ez a tárgyasítása persze mindannyiunk számára ismerős. Sokan írtak már arról, idősödő férfiak miért keresnek egyre fiatalabb partnereket. Ennek nyilván van szexuális oka, van pszichológiai oka (ez állítólag a halálfélelem), de van társadalmi oka is. A férfiak úgy hiszik (hihetik, mert ilyen társadalomban élnek), hogy egyéb „javaik” mellett a fiatal feleség is a siker mércéje – s mutatniuk kell, hogy azt is képesek „beszerezni” és „fenntartani” a házuk és az autójuk mellett. Vagy tekintsük a reklámokat, amelyekben olyan termékeket – pl. autókat – reklámoznak női testekkel, amelyeknek valójában nincs semmi közük a női testhez, s a nő itt is csak mint tárgy vagy árucikk jelenik meg. A legnagyobb baj talán az, hogy szinte észre sem vesszük ezt a (szó szerinti) árukapcsolást: hogy olyan országban élünk, ahol a kitakart keblekkel bármilyen árut lehet reklámozni, s ahol a jólét mércéje nemcsak a kisebb lakás nagyobbra cserélése, de az „öregecskedő” feleség fiatalabbra váltása is. És hogy ezen az államilag engedélyezett szexizmuson nem szokás

fölháborodni ...

Visszatérve a női kvóta kérdéséhez, nem, senki nem szereti a kvótát – nálunk a *numerus clausus* megalázó korlátai és a munkásparaszt származás szabadjegye olyan történelmi kontextusokat idéz, amelyek nem teszik rokonszenvéssé a kvótát – mégis: valószínűleg nincs más mód, mint ahogy Európa számos más országában sem volt, ill. nincs (ott sem, ahol egyébként nem volt korábban kvóta).

Miért fontos tehát, hogy több nő jusson be a parlamentbe – akár kvóta formájában is? Többek között azért, hogy ne legyen magától értetődő a külön szférák elve, a nő objektiválása és kommodifikációja – azaz tárgyiasítása és árucikként történő szemlélése. Mert mindhárom azok közé a „magától értetődőnek” tekintett felfogások közé tartozik, melyek egy társadalmat – ez esetben sajnos a miénket – a leginkább jellemeznek. Mindhárom valójában premisszaként jelenik meg a női kvóta ellenzőinek érvelésében – bizonyításra sem szoruló axiómaként. Pedig meggyőződésem, hogy jobb volna ez az ország, ha az ilyenfajta örökölt – és „természetesnek” beállított – nézeteket többen kérdőjeleznék meg, ill. ha a nők nagyobb számban utasítanák el azt, hogy a férfiaké a publikus szféra – éppúgy, mint az alanyként való beszéd. És jobb lenne ez az ország, ha a férfi és a női szféra nem különülne el, ha több nő volna a parlamentben és több férfi a családban; ha nem mások szólnának a nők helyett, hanem a nők maguk próbálnának alanyként beszélni és ágensként cselekedni. Bizony, ezeken a dolgokon változtatni kellene – többek között a női kvóta bevezetésével.

Bollobás Enikő, irodalomtörténész

Dr. habil., egyetemi docens

ELTE Amerikanisztika Tanszék